

KIS-802 – Emzivizoù an hañv hag an dibenn hañv

(RLN da GE – 08–09 03)

[14 08 03] En notenn KIS-798, p. 87, e c’horreer : “Perak ur gevredigezh nevez ? Al lusked brogar a oa bet en orin hon embregadenn a vire ouzhimp a lakaat an aters hag a zistremen par an deberzh. Krouiñ n’en doa ster evidomp nemet evel krouiñ ur vro.” An arroud-se a ra din kounaat un emziviz a zo bet, mar kredomp Alfred de VIGNY¹, etre NAPOLÉON hag ar pennglev RENAUD, eus ar Gward impalaerel, e noz ar 14 Meurzh 1814, eleze e derc’hent emgann Reims, unan eus ar re ziwezhañ bet renet e-pad an Impalaeriezh kentañ (ne gomzan ket eus ar C’hant-Deiz) :

- “Ha da welet ’m eus tu bennak, emezañ [NAPOLÉON], krozer ?
- Ho kwelet ’m eus e pep lec’h, hep bezañ gwelet.
- Hag e fell dit kaout enraokadur ?
- Gwall ziwezhat e teu.
- Emañ ar gwir ganit, divar, a-benn tri deiz e kuitaimp ar gwazerezh, te ha me.”

Hag ar pennglev RENAUD da glozañ, dre hantererezh pluenn VIGNY (p. 664) : “Antronoz da c’houlou deiz e voe adpakat Reims ganimp. Hogen kemeret oa Paris un nebeut deizioù goude gant reoù all.” Evit gwir ez eas tre luoz ar C’hwec’hvet Yuzh e Paris d’an 30 Meurzh, ha NAPOLÉON a zeuas er-maez a impalaer d’ar 6 Ebrel e Fontainebleau.

Kompren a reer ervat RENAUD : pe laz dezhañ bezañ anvet da bennour pe da gadervour pa oa anat edod e deizioù diwezhañ an Impalaeriezh ? Met daoust hag e oa ken deurus-se ivez e mare E.S.B. klask ober eus Breizh ur stadvroad nevez pa oa boulc’het mat endeo ar frammata e par Europa ?

¹ Alfred de VIGNY, *Œuvres complètes*, levrenn II, Gallimard, La Pléiade, 1948, “Servitude et Grandeur militaires”, pp. 519-678, p. 663.

“Gwall ziwezhat e teue” marteze embreg E.S.B. Ne lavaran ket e oa droch ar mennoz dioutañ e unan, met hag e oa se ar pep mallusañ da ober ?

War ar bajenn 84 a-zioc’h ivez ez eus un arroud a ’m eus kavet stlennus kenan : “diouzh an tu all al luskadoù mennet da enskrivañ Breizh e-touez ar broioù proleter, da c’houde e-touez broioù an Trede Bed, ha da arloañ outi un dialektik renkadel, ar genderc’herion vreizhat korvoet o tont da geflusker un dispac’h dieubiñ (oc’h advevaat en ur ser ar brezhoneg, yezh proleterion ar maezioù)”. Kement-se en deus va lakaet da gompren un tammig gwelloc’h savboent tud evel MADEG... hag an disolded anezhañ. N’eus bet biskoazh dispac’helezh ebet e metou rummad diwezhañ ar gouerion vrezhoneger a glaske dres goudor ar Stad c’hall, ha pa na ve ken evit bezañ sur da gaout ul leve diwaz dereat : pa oant yaouank o doa bet a-walc’h an dro da welout a-dost dienez ar gouerion gozh. Pa c’hoarveze d’ar bloueziz vrezhoneger mouezhiañ komunour, ne oa ket war un amboaz gourzhtroüs, war-benn ragaozañ un dispac’h e-giz hini 1917, hogen evit na vezañ ankouaet e mont war-raok an dezvadurezh kevredigezhel. Emeur bremañ forzh penaos e grez ar GAEC-où greantel ; n’emañ mui al lapitilliged hag ar wezhourion douar vrezhoneger e-touez an oberiaded.

Hunvre glez ne oa ken enta empentiñ un dispac’h dezhañ da ziaz poblañs paour maezioù Breizh hag ambilhet gant UDB hag an aozadurioù eiler dezhi evel *Brezhoneg Yezh Vew* (a vije bet o c’hefridi azbevaat “yezh ar bobl” gant an holl droiennoù lavar saourus anezhi, gant razh ar skrivadurioù ha distagadurioù lec’hel). Evel a skrivez p. 84, mennozioù an dispac’helourion vreizhat “ne evodent ket eus tennderioù buhez ganti [ar boblañs], eus keñverioù kenderc’hañ beziat enni”. Evit ar gouerion guban a harpe an emsavadeg renet gant Fidel CASTRO, e oa anat n’o doa netra vat da c’hortoz digant diktatouriezh Fulgencio BATISTA harpet ken gant o gourferc’henned dezho, ken gant ar c’hevredad amerikan *United Fruit* en doa lakaet e grabanoù war zouaroù dedennusañ an enezenn. A-geflen e oa kealiad al luskad dispac’hel gant ar c’hudennoù a waske al labourerion guban en o buhez pemdeziek : ne oa ket enta an kez kealiad un heklev pur evel e Breizh.

Deurus da studiañ eo a hent all degouezh Aljeria, m’o deus ar gouerion c’hoariet ur roll bras en dispac’h. Goût a ouie ivez ar re-mañ n’o doa netra da c’hoanagiñ keit ha ma vanfe ar reizhiad trevadenniñ gall war sav en o bro. War unan eus niverennoù kentañ *Emsav* ez eus bet meneget un arroud deuet

war un niverenn eus *El-Moudjahid* eus mare ar brezel (eleze pa oa dirgel c'hoazh ar gelaouenn). An arroud-se a c'haller diverrañ evel henn : evit ar 'fellah indigène' (a-ratozh e oa bet lezet ar c'herienn e galleg etre skilfoù) a gemer ar fuzuilh e paouez ar bed a vezañ digomprenadus, dre ma teu eñ e unan da vezañ oberer en istor ar bed². Ar pezh nad eo ket faos, evel just, hogen mar kendalc'h ar c'houer aljerian, ur wech echu ar brezel, da ober gant e arabeg trefoedachek evel yezh eus ar pemdez, e chomo bevennet, dre ret, e gomprenidigezh eus ar bed. Aze hon eus marteze unan eus an alc'houezioù da zisplegañ an diaesterioù buhez gant Aljeria abaoe derou an dizalc'hiezh.

Met mar man bevennet dremmwel kefredel ar c'houer aljerian o komz parlant arabek e dolead dezhañ, en deus neuze ar galloud Stad da vezañ fiziet e tud barrek da ober gant ur wir yezh a sevenadur. Atav kudenn ar frammoù dispac'hel amparet evit gwir gant bihanvourc'hizion klokaet o niver marteze gant un nebeut tud o tont eus ar renkadoù labour. Ur wech kemeret ar galloud e tro an kez frammoù e burevveliezh Stad a zeu buan da vezañ moustrus evit al labourerion o unan : leuniet e vez ar bac'hioù bet savet evit an "enebourion d'ar bobl" gant tud o tont dres eus ar bobl. N'eus bet degaset diskoulm ebet d'ar gudenn ha, da heul c'hwitadenn splann ar renadoù marksour, setu ni distro d'an aplud, an hini m'edo BABEUF pa glaske dezrannañ ar blegenn a-c'houde Thermidor ha kompren perak e veze diemsavus ar c'heñverioù nerzh evit labourerion ar c'hêrioù bras. Ne 'm eus ket an disterañ c'hoant da reiñ kentel da BABEUF ouzhpenn daou c'hant vloaz war-lerc'h, nemet e kav din e oa un tammig re gevadegel e weladur eus an traoù. Ar vourc'hizelezh termidorat a c'halle harpañ war ur saviad kenderc'hañ o sevel da vourc'hizelezh kumunioù ar Grennamzer, ar pezh na oa ket ken gwir evit gwerin ar c'hêrioù.

Hevelep saviad kenderc'hañ bourc'hiz lieskantvedel, diwelet marteze gant BABEUF, zo bet merzhet mat a-c'houdevezh gant TOCQUEVILLE³. Ne

² "Ar fellah « indigène » ur fuzuilh gantañ en e zorn a zeu da vezañ un den nevez, un den rez o tisteurel chadennoù an oadvezh trevadennel-krennamzerel. Evit ar bred o tiarallekaat, e paouez ar bed a vezañ estren hag enebour. An diarallekaat a gas dre ret d'e heul un adtalvoudekadur eus ar bed hag ur pinvidikadur eus ar bred dirazañ. An hollved a gav e reizh en-dro ha, gantañ, mab den o labourat warnañ hag ouzh e dreuzfurmiñ" (*El-Moudjahid* 35, 15 01 59, tr. br. en *Emsav* 29 (1969), p. 134).

³ War se e 'm eus bet tro da skrivañ e 'm lizheroù dit eus an 02 ha 04 02 03, a zo aet lodek e KIS-788 – Sevenadur ha politikerezh, La-15, pp. 383-385.

zilezan ket ar mennoz ez eo an diouer a saviad kenderc'hañ piaouel d'ar renkadoù labour un argraf diazez abaoe antronoziou Thermidor. Da betra e tisoc'h obererezh nagennerion an urzh vourc'hiz ? En ul lankad kentañ marteze, mar gra berzh an nagenniñ, da zegas gwellaennoù da saviad al labourerion, da reiñ muioc'h frankiz werc'hek d'an dud, eleze da draoù a zo pell a vezañ dizeur, met a-benn an diwezh da greñvaat ha da binvidikaat ar saviad kenderc'hañ bourc'hiz. Hemañ a ator an nagennerion goude ezvevennañ an henvoazelourion, ar gilstourmerion garrekaennek (dre an arlezadekaat, ket dre an dispeuziñ : bez' e chomer etre bourc'hizion frankizour, etre tud a zoare). Kement-se zo c'hoarvezet da skouer e grez arlevierezh POMPIDOU ha hini GISCARD (dre zroukrañs o deus kalz henvoazelourion mouezhiet evit MITTERRAND e 1981).

N'eo ket bet dellid bihanañ ar strollad komunour gall bezañ stummet a-douez ar vicherourion bostadoù tud gouest da sammañ atebegezhioù politikel, adalek an atebegezhioù dinazel betek ar re zaelel ha maodiernezhel. Met an dilennidi gomunour oa, plijet pe get, re ur weriniezh vourc'hiz hag o c'hefload ne oa mui hini ar micherour. Pegoulz en deus an ezmetalwezhour GREMETZ, da skouer, arempredet ur venvegjinenn evit ar wech diwezhañ ? Max GALLO a zisklerie ez eo diaes tre da nep dilenned bezañ degemennour diles da dud ar werin, ha pa zeufe eñ e unan eus ar renkadoù pobl. Goût a ouie eus petra e komze, p'eo bet ganet en un tiegezh micherour italian enbroet. Hogen daoust hag eñ zo bet, ouzhpenn Max Gallo, kalz politikourion gwirion a-walc'h evit ober hevelep anzavadenn ? N'eo ket aes a dra sur displegañ d'an dilennerion ne c'hell ket un dilenned, adal ma samm e gefridi nevez, bezañ estreget kenderc'her er saviad kenderc'hañ politikel nemetañ a zo, eleze en hini bourc'hiz.

[22 08 03] En deizioù-mañ e 'm eus skrivet dit diwar-benn ur saviad kenderc'hañ piaouel d'ar renkadoù labour hag a chom da sevel. Evit gwir ned eo ket ur gavadenn eus va ferzh : er c'heñver-se ez on dleour da YBQ. Er mare ma oan ezel eus kellig Naoned⁴, ma oa eñ levier, e oa ar reteradur-se a felle dezhañ reiñ d'hon saviad kenderc'hañ deomp ni.

⁴ Rann douaregorel eus ESB (*Emsav Stadel Breizh*), sl. La-16, p. 29, n. 2.

A du 'rall, p'edon c'hoazh o chom e Brest, e 'm boa klevet lavarout he doa UDB klasket mont e darempred gant ar Strollad Komunour iwerzhonat, nemet he doa c'hwitet dre ma oa bet "gouzavet" ar gomunourion iwerzhonat gant o c'hevelebed c'hall. Moarvat en doa GREMETZ pledet gant an afer dre ma oa eñ d'an ampoent-se an atebeg meur er PCF war an darempredoù diavaez.

[01 09 03] Bepred a-zivout an notenn KIS-798 : p. 85, en eil kevarad e lenner : "Hevelep egin a gealiad piaouel [hini Roparz HEMON] a chomas kafunet un hanter gantved c'hoazh, sachet warnañ kealiadoù kozh, broadelour, dispac'helour, stadelour..." Kompren a reer diouzhtu eus petra ez eus anv : kealiad broadelour an Eil Emsav, hini Emsav ar "geto"⁵, kealiad dispac'helour ar MOB ha da c'houde hini UDB, kealiad stadelour ESB. Koulskoude pa 'z on degouezhet en ESB e dibenn 1970 eo bet anat tre evidon digorded izili an aozadur war ar bed. Netra da welout da skouer gant ar pezh a 'm boa bet an dro da stadañ e *Kêr-Vreizh*⁶. Anzav a ran ned eo ket ar bomm "kafunet un hanter gantved c'hoazh" rez da 'm reiz.

[12 09 03] E derou ar sizhun e 'm eus bet gant YBQ ur bellgomzadenn a 'm lez drezet. Kraf d'e veiz eo meizad ar gevredigezh keodedel : ouzh ar vevenn ne vefe evitañ er gevredigezh nemet an armerzh, an embregerezhioù, gant ar batromed o voustrañ al labourerion ha moustret o unan gant ar vankourion. Setu aze pennabeg an daou lizher a 'm eus kaset dezhañ hiziv ha derc'hent dec'h.

Koulskoude e tlefe gwelout an diforc'h a zo etre e vicher sorbiennour⁷ hag al labour a rae gwechall en ur stal eus Naoned. Diouzh ur savboent kevalour, n'eo ket talvoudek evit ur blank al labour a ra bremañ.

⁵ Ar "geto" a voe graet eus metoù an emsaverion a azlañsas ur vuhez vroadel brezhonek goude an eil Brezel bed ; sl. "Enkadenn ar bloavezhioù pemont", *Emsav* 3 (1967), pp. 54-57 ; *Emsav* 32 (1969), p. 241 ; sl. ivez dre ar Gervaoù an daveoù d'ar "geto" en *Emsav* 1969, 1970, 1971.

⁶ Kreizenn gulturel brezhon sezet rue Saint-Placide e Paris etre 1936 ha 1973. Sl. meneg eus *Kêr-Vreizh*, La-16, p. 28.

⁷ Sl. KIS-693 – Prederiadennoù an hañv, La-13, pp. 375-396, pp. 375-384 pergen.

(RLN da YBQ – 09 03)

[10 09 03] N'eo ket aes evel just termenañ spis bevennoù ar gevredigezh keodedel ma vez luskoù, fiñvadoù nad int ket bet devoudet gant obererezh ar frammoù politikel. Lavarout a c'haller ez eo ur c'helenner war un dro ezel eus ar gevredigezh politikel e kement ha m'eo lodek en ur skourr eus ar frammoù Stad, hag ezel eus ar gevredigezh keodedel e kement ha ma labour da dreuzkas ur sevenadur. N'eo ket fraezh tre an disparti etre an div gevredigezh marteze en degouezh desellet, hogen mard eo an kez kelenner, er-maez eus e labour en e gelenndi, ambilher d'ur skinva lec'hel, ez eo kalz splannoc'h aze e roll a oberer er gevredigezh keodedel.

Distreiñ a ran war roll hon c'helenner evel treuzkaser eus ar sevenadur. Hemañ zo hini renkad ren ar vro, evel just. Arabat emdouellañ : kaer zo deomp huchal, nagenniñ, hon talvoudoù, hon finvezioù a chom re ar renkad ren (hag evel se e vano an traoù keit ha ma ne vo ket a hontkenderc'hañ eus hon perzh). Met ned eo an ungenezhded-se e nep doare un dra natur : dedaolad da arc'hwelerezh ar gevredigezh keodedel eo. O kemer ur skouer all, n'on ket bet doaniet bras p'eo bet dizarbennet emstrivadenn COLUCHE d'an Arlevierezh e 1981 : n'edo ket plas rener *Les Restos du Cœur* er frammoù politikel. Padal en deus kaset COLUCHE ul labour divent e par ar gevredigezh keodedel, ma talc'he ur roll o tereout mat tre outañ. Kement-se ne vire ket e c'halle ervat kaout ul levezon war an dachenn bolitikel, ha pa na ve ken dre e gomzoù lerc'hwezet war gasedoù a veze gwerzhet madik a-walc'h, mar 'm eus soñj.

Evit plediñ adarre gant istor ar Stadoù-Unanet, o deus Suiz kredet e-pad pell e c'hallent kaout ur vestroni diarvar war vuhez politikel ar riez dre ma oa tu dezho da gontañ war harp demokrated an Norzh hag ar C'hornog. N'o doa ket rakwelet e teufe un deiz protestantiezh an Norzh da vezañ bonvezus da stourmadoù enepsklavour hirbad ha skogus a-walc'h evit lakaat divezus an digasted e-keñver argraf ar sklaverezh, hag evit rediañ an Amerikaned da gemer savlec'hiadurioù fraezh war an divoud. Suiz n'o doa ket diawelet GARRISON hag e gelaouenn *The Liberator* na kennebeut al levr *Uncle Tom's Cabin*. Seul zivarrekoc'h e oa bet moarvat plantourion ar Su, anezho gwiskad stuzietañ ar vloc'henn amerikan, da rakwelout hevelep nerzhaouegezh a-berzh kevredigezh an Norzh ma vagent dispriz ouzh buhez kefredel an tachad ansklavelour. Appomatox zo bet trec'h gouarnamant Washington ha luoz ar

C’hevread, met ivez trec’h ar gevredigezh keodedel oc’h unaniñ an Norzh hag ar Gwalarn. Bet e oa bet houmañ ur meni mandore dasseniñ da ratozhiegezh personel LINCOLN ha da hini e vaodierned.

[12 09 03] Ur marksour a zeufe marteze da haeriñ e klotas derou an ober enepsklavour er Stadoù-Unanet (digasadur ar sklaved frankizet da Afrika, d’an danvez Liberia, koulz hag ar stourmadoù gwask enep an “ensavadur dibarek”) gant un derez termenet bet diraezet gant diorreadur armerzhel, greantel pergen, an Norzh ; hag aotreet eur da soñjal ne ve ket disol e arguzenniñ. Respont a c’hallfed avat d’an den ned eo ket diwanet an ober enepsklavour e gwastad an armerzh nag e hini ar c’heñverioù kenderc’hañ greantel, met e gwastadoù all eus ar gevredigezh.

Liammoù kreñv zo bet etre al luskad enepsklavour hag al luskad benevelour. Hemañ ne angorzhe ket merc’hed eus ar renkadoù labour, met reoù eus bourc’hizelezh ha renkadoù etre an Norzh, dezho stuziadur hag amzer vak a-walc’h evit gallout ren un obererezh arc’hañ frammet ha hirbad. An hevelep orinoù kevredigezhel oa moarvat da luskerion ar stourmadoù enepsklavour. GARRISON da skouer a c’halle emvataat eus an emrended vras e oa e hini evel rener ur gelaouenn. An enepsklavouriezh zo bet en he derou afer tud o doa tizhet live an aezamant bevañsel, hep c’hoari evit kelo ur roll a zevrederion en armerzh (war-bouez nemedennoù marteze, evel bankourion grenour ’zo eus Pennsylvania). En eneb, ne zisplije ket da batromed gwiaderezh Bro-Saoz Nevez kaout en o argrec’h dezho ur c’henderc’h kotoñs marc’had mat o tegouezhout en un doare reoliek ha diogel, pa na ec’hwel nepred ar sklaved. Pignet eo kevalourion ha greantourion an Norzh e tren an enepsklavouriezh pa oa loc’het mat abaoe pell endeo : obererion eus ar gevredigezh keodedel eo o doa e lakaet da loc’hañ.

[15 09 03] En he levr *Un Ene Tan*, e lak Pierrette KERMOAL a-wel ur c’hraf pouezus kenan, pa skriv :

“*Gwalarn* eo an dave, hag an diazez, setu pezh a lavar dimp an tri romant [*An Aotrou Bimbochet e Breizh, Ar Vugale Fall, Ar Marv evit Breizh*] ; war genderc’hadoù *Gwalarn* eo e solier, ha drezo eo e roer ster da genderc’hadoù an tremened, ha n’eo ket ar c’hontrol. Betek neuze kement arc’hadur a oa evit Breizh, frankiz, gwirioù, emrended, gwir da gelenn ar yezh, h.a., a gantreizhed

gant an tremened. Hiviziken e solio an Emsaver war e ober e unan, ha netra ken.

“Ur reveulzi eo. Aze emañ an troc’h donañ degaset gant *Gwalarn* ha Roparz HEMON.⁸”

Kement-se en deus graet din soñjal e *Diskleriadur Dizalc’hiezh* amerikan ar 4 Gouere 1776. An Amerikaned o devez gwrizioù n’eo ket hepken en o dispac’h dezho, met ivez e preder LOCKE, en *Diskleriadur Gwirioù* breizhveurat eus 1689, e dispac’h CROMWELL, en Disivoud saoz ha dre vras e hini broioù Norzh Europa, en nagennezh renet gant ar Saozon enep an unpenniezh diharzveli adalek ar Grennamzer. Eilsavelet eo bet an holl zegasadennoù-se (dav e ve ouzhpennañ levezon Filozofierion an 18th kantved, hini MONTESQUIEU pergen) e testenn an *Diskleriadur Dizalc’hiezh* a venne bezañ — hag a zo bet evit gwir — derou un hil istor nevez. Un dispac’h gwirion eo bet an dispac’h amerikan.

Evel just e ouzer ez eus bet bevennoù ha diouerennoù d’an destenn-se. Ent werc’hek ne angorzhe an *Diskleriadur* nemet ar re a oa e tro da gemer perzh e buhez politikel ar riez nevez ; ne angorzhe nag ar merc’hed, nag ar re a oa re baour evit talañ ar gevroz dilennel, nag ar gatoliged, nag ar yuzevion, nag ar vorianed, nag an Indianed. Goût a ouzer ivez ne oa ket deuet JEFFERSON a-benn d’ober ebarzhiñ en destenn ur mellad o kondaoniñ ar morianeta. N’hon eus ket avat da varn an *Diskleriadur Dizalc’hiezh* eus 1776 diwar Vonreizhoù ar gweriniezhoù a vremañ, met diwar stad politikel riezoù Europa ar mare. N’eo ket bet berrbad an dialusk en doa kaset an Amerikaned da aozañ an destenn-se. O chom e bevennoù amzerel ar prantad a ’m eus studiet⁹, e stader ar sevenadennoù a zo bet diwar an hevelep dialusk : an trec’h milourel war ar Saozon, erlec’hiadur ar mouezhiañ hollek ouzh ar mouezhiañ kevrozampladek, dilamadur an dispellañ politikel evit abegoù a gravez, astalwiriadur ar sklaverezh e Stadoù an Norzh, berzadur ar morianeta er riez a-bezh. An dialusk-se a adkaver er stourmadoù enepsklavour renet adalek 1830 hag e freuzadur ar sklaverezh (graet fall marteze, met ar sklaverezh zo bet dilamet erfin) e Stadoù ar Su e 1865 war-lerc’h un enbrezel pevar bloavezh.

N’eus netra tonket. An dizalc’hiezh amerikan he dije gallet c’hwitañ, *Gwalarn* ivez.

⁸ Pierrette KERMOAL, *Un Ene Tan*, Preder, 2002, p. 34.

⁹ Roger LE NESTOUR, *Areizh 5* (diembann).

[18 09 03] War va lizher eus ar 15 09 e 'm eus skrivet : “Eilsavelet eo bet an holl zegasadennoù-se [preder LOCKE ha hini Filozoferion an 18t kantved, Diskleriadur Gwirioù 1689, dispac'h CROMWELL, an Disivoud norzheuropat, h.a.] e testenn an *Diskleriadur Dizalc'hiezh*.” Eus petra eo c'hoarvezet an eilsaveladur-se en un doare resis ? Er par politikel ez eus un dra da nebeutañ a zo anat : erlec'hiadur ur republik ouzh un unpenniezh. Enskrivet oa bet ar republik en istor saoz etre 1649 ha 1660. Liammet oa avat betek re ar renad republikan-se ouzh personelezh CROMWELL, ha n'en doa ket dreistbevet dezhañ. Assavet oa bet ar roueelezh e 1660 ha, pa voe diskaret JAMES 2 gant gorreadeg 1688, e lakaas ar Saozon e vabeg WILLIAM 3 en e lec'h : ne voe keal ebet neuze a renad estreget an unpenniezh, zoken e-mesk ar buritaned a oa bet harperion ratozhiekañ CROMWELL kent 1660.

Ne c'haller ket disrannañ diazezadur ar republik e trevadennoù breizhveurat Norzh Amerika diouzh Addihun relijiel an 18t kantved. Hemañ en doa graet ledañ e-touez an Amerikaned ar mennoz emañ al lezennoù doueel a-us d'al lezennoù denel hag e tle ar re-mañ doujañ difazi d'ar gwirioù grataet gant Doue da vab den. Difennet oa bet ar mennoz-se gant LOCKE endeo un nebeut dekvloaziadoù a-raok, nemet e voe kaset betek e heuliadoù pellañ gant ar brotestanted norzhamerikat : biskoazh n'en doa LOCKE, da skouer, erbedet ur Stad republikan. Hogen pa c'hell pep hini lenn ar Bibl, e zeveizañ, gouzout ar pezh a zo mat evitañ hag ober e silvidigezh drezañ e unan, e talvez eo kevatal an holl zenion etrezo. Daoust ha da virout ez eus neuze ar frammoù hag an urzhazoù a zo o waskañ Europiz abaoe kantvedoù, ouzh o derc'hel er baourentez hag en digelennded ? Hon dlead deomp ni Amerikaned zo er c'hontrol o disteurel, seul vui ma vennomp sevel ur vro gristenoc'h ha reishoc'h eget re Europa.

Adalek ar c'henniñvoù kentañ gant gouarnamant London e voe graet ar poellata-se digudenn gant puritaned Bro-Saoz Nevez, gant krenourion Pennsylvania, gant ar bresbiteriz a orin skosat, gant ar bietourion a orin alaman, gant ar vreudeur voraviat a orin tchekat ha dre vras gant an holl zigemplegourion relijiel o tont eus Norzh ha Kreiz Europa. Graet e voe peurgetket gant gwastadourion ar C'hornog o doa troc'het ent vredel diouzh Bro-Saoz en un doare dizistro abaoe pell, ha seul zidennoc'h ma oa

muianiverek en o zouez ar bresbiteriz hag ar brotestanted digemplegour all¹⁰. Krennus e voe pouez gwastadourion ar C'hornog e devoudadur an emsavadeg hag ivez e termenadur he falioù politikel. En eneb da dud ar C'hornog ha da boblañs puritan Bro-Saoz Nevez, e ve bet tuet marteze bourc'hizion vras an Norzh ha plantourion ar Su da gaout un emzalc'h gwevnoc'h, unvanusoc'h e-keñver ar gouarnamant saoz.

Hogen goude bezañ distaolet ar frammoù stadel breizhveurat, e vagas an Amerikaned disfiz diouzh o re dezho ivez. Pezh a ra kompren an digenurzh a renas e-pad pell el luoz amerikan e gourc'hemenn WASHINGTON, ar soudarded o tistreiñ d'ar gêr da skouer pa errue koulz an arat pe hini an eostiñ. Pezh a ra kompren ivez e voe lakaet war sav un erounid kreiz gwanañ gwellañ gant ar Vonreizh kentañ, hini 1777 : an disoc'h e voe ar prantad a zamanveli buhez gant ar Stadoù-Unanet war-lerc'h ar brezel dizalc'hediñ. Ken e voe ret aozañ e 1787 ur Vonreizh all a roe ur galloud ledan — ken diwar goust an dezvañ, ken diwar goust ar Stadoù — d'un erounid enkorfet gant ul Leviour dilennet evit pevar bloaz. Bras e voe en degouezh levezon plantourion ar Su, hag ur meni dial a gemerjont aze. Mirelour e oant, ha ne oa ket republikaned dibleg anezho : un dra nevez flamm oa ar Republik neuze forzh penaos. Komzet e voe zoken en o metou e-pad ur mare a zibab da roue ar priñs HEINRICH, mab da roue Prus. Pierre CHAUNU a ginnig ar renad savet e 1787 evel “ur renad leviourel dezhañ kalz eus doareoù an unveli¹¹” hag o tereout enta ouzh speredegzh vrientinek plantourion ar Su. Edo avat ar braz eus an Amerikaned a-du gant un erounid kreñv, faezh ma oant aet gant an dic'halloud en doa diskouezet ar gouarnamant kengreriadel eus 1783 da 1787.

[22 09 03] Un astenn a fell din reiñ da 'm lizheroù dit eus an 10 hag an 12 09 [pp. 143-145 a-zioc'h], dre gemer skouer ur c'henderc'hañ nad eo ket renet tamm ebet e par an armerzh. An integrouion islamat n'o devez pouez ebet en armerzh gall, na kennebeut er vuhez politikel gall pa veizer houmañ en un doare klasel, nemet e vint e-tailh da ober un droug spontus d'ar vloc'henn c'hall mar deuont a-benn — ar pezh nad eo ket diwirheñvel — da bakañ levezon war an enbroidi yaouank a orin magrebat pe afrikat.

¹⁰ Diaesoc'h hag enkrezusoc'h e oa bet an traoù evit an anglikaned, edo roue Bro-Saoz e penn o Iliz.

¹¹ Pierre CHAUNU, *L'Amérique et les Amériques de la Préhistoire à nos jours*, Armand Colin, 1964, p. 182.

Goût a ouzomp ez eo kenderc'hañ an integrourion islamat unan arbennik, met ur c'henderc'hañ eo erfin. Disoc'h ar c'henderc'hañ-se ned eo ket aesaat an traoù d'an enbroidi arallgevandir a striv da emgevanaat ouzh ar vloc'henn c'hall, met en eneb ober dezho kinviañ en arlez m'emaint p'eo re vras an disklot etre o zalvoudoù dezho ha re ar gevredigezh keodedel gall.

(RLN da GE – 20 09 03)

Da geñver un emziviz dre bellgomz e dibenn Eost, e 'z poa lavaret din ez eo ar renkad un anadenn re verrbad evit bezañ ur stern azas diouzh amparidigezh ur saviad kenderc'hañ. Dav anzav ez eo kalz azasoc'h er c'heñver-se ar vroadelezh hag ar gravez (*horribile dictu* marteze, met evel se emañ) en arbenn eus o hirbad. Gwelloc'h forzh penaos, war se e savan a-du ganit, na glask termenañ en a-raok ar stern kevredadel a vo hini hon saviad kenderc'hañ deomp ni : n'eus hent ebet treset dirazomp.

Eilgeriañ a c'hallfed ez eo bet Dispac'h 1789 disoc'h da ziorreadur saviad kenderc'hañ ar vourc'hizelezh c'hall a-hed ar c'hantvedoù, hogen elfennoù estreget ar renkadelezh o deus c'hoariet en degouezh. O mad o deus tennet ar vourc'hizion c'hall ken eus an ober unelaat ha kreizennañ renet diastal gant ar rouaned, ken eus diholiadur ar bonez bet sujet strizh da lidadurioù lez Versailles hag aet evit e vevañs e dalc'h al leveoù grataet gant ar ri. Ar rouaned n'o doa ket hepken unelaet Frañs, lakaet o doa ivez brientinelezh an ezdugelezhioù hag an ezkontelezhioù a wechall da vale moan, ha kement-se oa bet splotus d'ar saviad kenderc'hañ bourc'hiz : dizisrannadus oa hemañ diouzh rouantelezh Frañs. Forzh penaos n'o deus klasket biskoazh kannaded an Trede-Stad e 1789 distrujañ an unpenniezh : mard eo bet diskaret LOUIS 16 en Eost 1792 ez eo dre ma ne vestronie mui ar vourc'hizelezh c'hall an darvoudoù, p'edo poblañs Paris hag ar c'hêrioù bras en ur blegenn enkadennek ha p'edo al luoz enebour oc'h aloubiñ Norzh ha Reter Frañs.

Ne gav ket din neoazh e vo hon saviad kenderc'hañ dizank penn da benn diouzh ar renkadelezh. War e lizher eus an 28 03 77 da YBQ e tenn YBAN evezh e genskriver war an arvar da adkouezhañ en ur c'hombod

labourer goude freuzañ ar c'hombod renkadel¹². Pezh a zo un evezhiadenn gantrat meurbet. Respont a c'hallfed evelato da YBAN ned eo ket ar re o deus ur stael mat, ur c'hefload mat er saviad kenderc'hañ bourc'hiz a zeuio d'hon skoazellañ da lakaat unan nevez war sav. Mar mennomp sevel unan nevez dres, ez eo emichañs peogwir e kavomp divastus, ha divastus kenan zoken, an hini beziat.

Daoust hag e stern ar saviad kenderc'hañ bourc'hiz e c'hallor, da skouer, arzaelañ rannadur henvoazel al labour (*henstuzel* a lavarfed kentoc'h, dre ma sav hevelep rannadur da zerou an istor e Mezopotamia), pa 'z eo hemañ ken emsavus d'an holl renkadoù ren ? Mall eo, a soñjan, kregiñ gant an arzaeladur-se. Etre traoù all, perak e chom ar micherioù dorn handal d'ar c'hwitañ er skol ? Ouzh ar vevenn e kavan se laban. MUSSOLINI e unan a selle evel direizh an dispriiz m'edo dalc'het al labourerion dorn — hag ouzh se n'eus ket da souezhañ betek re pa ouzer e oa bet ar paotr en e yaouankiz war un dro gov ha stourmer sokialour. Ne oa ket c'hoazh eus ar skinwel, ha kevelloù ar sizhunvezh kent a veze bannet er skeudennvaou a-raok ar film end-eeun. Tu a voe neuze da welout war ar skrammoù an *Duce*, noazh e vruched, oc'h ober an eost e ti ur c'houer, a oa evel reizh ezel eus ar Strollad. Ne gav ket din avat eo bet savetoc'h al labourerion dorn italian da c'houde. Plediñ gant argraf rannadur al labour a c'haller ober hep riklañ en istrogelliezh. Gorreomp e felle da ziazezerion ar c'hiboutzim ivez degas kemmoù e rannadur al labour, nemet eo aet arlezat o diazezennoù er gevredigezh israelian.

En e lizheroù da ChAN (04 04 77)¹³ ha da YBAN (05 04 07)¹⁴, koulz hag e skridoù all bet embannet a-agent war *Emsav*, e ra YBQ anv eus elfennoù deurus tre en doa merzhet en ersavioù an ec'hwelerion da geñver un harz labour e *Galleries Lafayette* Naoned m'en doa kemeret perzh. Gouez da YBQ e oa an

¹² “Évit a sell al « labourerion » e soñj din e talvez kement hag an holl dud, pe dost. Mar greer dave d'ar « reizhiad », d'ur wikefre gevredigezhel, e kemer ar micherour pe ar c'hevalour perzh enni. Diaes e kavan empentiñ ur pezh mell mekanik kevredigezhel hag un toullad blenierion e-kichen ouzh e lakaat da vont en dro... [...] hag ar vicherourion, al labourerion, da huchal, da glemm... Ne gomzez ket mui eus **renkadoù** ? Goude bezañ tarzhet ar c'hombod renkadel, ha ret eo sevel ur c'hombod labourer ? Ha tu zo da gomz eus proletere-kadur ?” (*Emsav* 121, pp. 54-55).

¹³ *Emsav* 121, 1977, pp. 55-57.

¹⁴ *Id.*, pp. 57-58.

elfennoù-se anarveradus krenn evit an devrederion armerzhel, hogen ivez evit ar c'hweluniadourion hag evit ar bolitikourion, ar re-mañ o vezañ a-benn ar fin obererion eus ar saviad kenderc'hañ trec'h, nemet e voe tu da lakaat un egin a saviad kenderc'hañ piaouel d'an ec'hwelerion da zinodiñ diwar an kez elfennoù, hag int ankevanadus, petra bennak ma voe bresk ha berrbad ar sevenadenn : “Me ha tud all eus an etrepaouez, o klask emellout eus ar pezh a vez graet ac'hanomp, dre ar reiz pe dre an oberoù, hon eus degaset un « dra » nad eo ket degemeret er gevredigezh-mañ. Izel al live... Dargouezhel... Ned eo ket ur C'henderc'had arzel, dispac'hel, un Dra a c'haller touch outañ... Koulskoude, er savlec'h resis m'edomp e oa ar pezh a gonte.¹⁵” Da 'm meno en doa YBQ stoket en degouezh ouzh un ezhommelezh wirion. Ne gav ket din avat eo bet seurt ezhommelezh dibarek da implijidi *Galleries Lafayette* Naoned ar bloavezhioù 1970 : kalz ledetoc'h en egor eo, ha donder amzerel zo dezhi.

Mar bez avat eus an ezhommelezh-se, ned eo ket marteze neuze keal ur saviad kenderc'hañ nevez un empentadenn didek hep an disterañ liamm gant ar werc'helezh. War e lizher usveneged da YBQ e skrive YBAN : “ « Fallañ ibil a vez er c'harr a wigour da gentañ. » Hag ar vicherourion, al labourerion, da huchal, da glemm...¹⁶” Hogen daoust ha klemm a ra ar vicherourion kement-se ? Menel a reont evit gwir sioul a-walc'h. N'int ket dre ret fallañ ibil ar c'harr. Ezkadoriad pennrener ar c'hevredad kretaat AXA, Claude BÉBÉAR, el levr savet e kenlabour gant Philippe MANIÈRE *Ils vont tuer le capitalisme* (Plon, 2003), a garez garv ur rummad nevez a zevrederion armerzhel anatebek hag a zo o amrealoù, gouez d'an aozer, gaouüs war un dro ouzh efedusted hag ouzh kemmoed ar reizhiad kevalaour. Merzhomp mat e venn ar paotr difenn ar reizhiad ha n'eo ket he zagañ, nemet eo nec'het bras pa stad ez eo an devrederion yaouank an ibiloù fallañ eus ar c'harr. Betek pe bar neuze e c'hellomp kaout fiziañs er saviad kenderc'hañ bourc'hiz ?

“Pa 'z eo bet lakaet en arvar divizoù ar renerezh eo buhezadur o saviad er gevredigezh a oa e kont gant an ec'hweleion.¹⁷” Ar frazenn-se gant YBQ he deus va lakaet da soñjal en un darvoud eus an istor amerikan : an *Draft Riots*. E Gouere 1863, pa voe argaset diouzh karterioù tavantek New York,

¹⁵ *Id.*, pp. 56-57.

¹⁶ *Id.*, p. 54.

¹⁷ *Id.*, p. 56.

hini Five Points en o zouez, ar vilourion hag ar gefridiaded all a blede gant an enluañ, ez eo ivez buhezadur o saviad a yeas dic'houzañvadus da annezidi ar c'harterioù-se. War ar pannelloù a zouge ar c'horreidi e c'halled lenn enskrivadurioù e-giz: “Brezel ar binvidion, gwad ar beorion.” N'eo ket a-walc'h talvezout da dud labour marc'had mat evit ar binvidion en amzer ar peoc'h, ret eo talvezout dezho ouzhpenn da voued kanol er brezel. Ne rofen ket avat an *Draft Riots* evel ur skouer a genderc'hañ. Marteze eo bet brasadet a-daol trumm ar paourkaezh tud a oa oc'h annezhañ Karter Five Points dre gemer perzh en emsavadeg, int ha peorion all New York, nemet eo arabat ankouaat e troas buan an darsav ouzh an enluañ e hemolc'h ar Vorianed.

(GE da RLN – 10 03)

[02 10 03] An digorded war ar bed a venegez e 'z lizher eus ar 01 09 03 [p. 143 a-zioc'h], bet ger stur Roparz HEMON, oa aet da bleg reol gant ar re a venne bezañ kendalc'herion *Gwalarn*. Ur bennaenn dibarekoc'h da ESB oa an engouestl da lakaat pep tra en argraf, pep tra ha pa ve ESB e unan — e brouiñ a reas pa zevredas emloezañ. Unan eus damantoù kentañ an aozadur e voe emzizober diouzh ar c'healiadoù oc'h intrañ al luskadoù breizhek, “tarzhañ ar c'hombodoù” evel ma lavared neuze. Hogen dres mar beze anv da darzhañ kombodoù eo peogwir edod e-barzh. Evit emdennañ eus ar c'healiad broadel e prenad ur c'healiad dispac'hel, marc'had mat e nevid ar bloavezhioù c'hwegont. En ur bukadur hollveziadel, hegeliek, ez enskrived amkan ar Stad war-benn reiñ ur stern organek d'ar gevredigezh a labourad da grouiñ. Ar Stad-se a zalc'hed d'he lavarout brezhon, na pa ve dre anvad an aozadur. Digasted a ziskouezemp ouzh ar skritell *Breizh* en ur zerc'hel koulskoude ar brezhoneg e diazez hon saviad hag hon c'healiad. N'eo ket diwar an dislavar-se¹⁸ avat ez eas ESB da get. Fin e voe dezhañ dre berzh an dibab boniek e oa bet e zerou. Distaolet hor boa ar vrezhonelezh evel pal — e se e paouezemp a vezañ broadelour ; hogen, ma ne oa mui ar vrezhonelezh ur retvez o tonkañ hon dazont, e chome ganimp evel deberzh — un deberzh diziouerus, evel ma lavaremp. An dibab a rae ar vroadelourion, a ra hiziv an hevelebourion, anezhañ askenderc'hañ ar vrezhonelezh, eleze he zennañ eus an tremened evit sujañ dezhi an dazont, hor boa distaolet a-rakwez. Gervel a raemp ar

¹⁸ An dislavar-se a gredas koulskoude un ezezel parizian eus ESB e zistignañ dre zivadeziñ ar brezhoneg hag ober anezhañ an *emsaveg*.

vrezhonelezh, ha da gentañ ar brezhoneg, d'ar roll a vonveziad e sell d'un hontkenderc'hañ. Eus urzh ar bezus eo dre anien an hontkenderc'hañ ; ne c'houzañv na pal na retvez, deberzh an deberzh eo, en ur ger : rezid¹⁹. Hag eno edo an dislavar gwirion, o tougen n'eo ket war drede ger *Emsav stadel Breizh*, met war an eil.

[03 10 03] Mont a ran da 'z lizher eus an 20 09 03 (pp. 148 hh. a-zioc'h). Komz eus an hirbad ret da amparidigezh ur saviad kenderc'hañ a chom anster e diouer ur spizadur. Hemañ : dav intent ar saviad kenderc'hañ en e zaou lankad : hontkenderc'hañ hag askenderc'hañ. An intentadur-se a arbouezez e 'z lizher da YBQ eus an 10 09 03 (p. 144 a-zioc'h) pa skrivez : “hon talvoudoù, hon finveziou a chom re ar renkad ren (hag evel se e vano an traoù keit ha ma ne vo ket a hontkenderc'hañ eus hon perzh)”. Emzienkañ a ranker eus ar sell armerzhour na anavez da genderc'hañ nemet furmoù eus an askenderc'hañ. Emañ kemez ar re-mañ er gwellekaat, komprenomp : uc'h-ekaat live an askoradoù ha padelezh an araezioù ; nes ouzh nes d'ar poell ez a an kez kemez, dre grennañ bepred muioc'h war an dargouezh, dre reiñ ar retvez da boell spirus an oberoù, an obererion hag en dibenn d'ar vuhez (kedvuhez ha buhez prevez). Dec'h e raen anv eus ar c'hoant da sujañ an dazont evel kammwered eus askenderc'h ar vrezhonelezh ; en armerzh ez eo sujerezh an dazont ouzhpenn ur c'hoant, un embreg bevret, divoud an dervant-ouriezh. Torkulet eo ar gerioù “reizhiad”, “système” da heul ur rearver kleizelour, nemet e tereont bepred da envel eorizh ur saviad askenderc'hañ direet dezhañ e unan.

YBQ en deus bet tro da zeskrivañ nodadur ur frailh er reizhiad armerzhel da geñver un ec'hwel er stal ma laboure²⁰.

“Dislank a voe neoazh etre an arc'hadurioù hag an ec'hwel, o tennañ da anien an div elfenn. Pledañ a rae an arc'hadurioù gant un diaester armerzhel : ar

¹⁹ Sl. La-14, pp. 278-280, an dezvarn a rae TANABE Hajime eus sujerezh an dazont naouus d'an dialektikoù hegeliak ha marksek ; un “tuadur evodadour” a wele eno. Sl. ivez *id.*, pp. 281 hh., penaos e voe dastrannet TANABE gant “kemez ar spesad”, anvad a roe d'ar stadelouriezh japanat ha pe hent a zigoras war glask he distremen.

²⁰ Sl. “Ec'hwel e *Galleries Lafayette* Naoned, 1-3 here 1974. Evezhiadennoù I”, EMVR-518, *Emsav* 101, Mae 1975, pp. 184-186. Sl. ivez “Ec'hwel e *Galleries Lafayette*, 1-3 here 1974”, EMVR-500, *Emsav* 98, C'hwevrer 1975, pp. 75-78 ma lenner hanezadur an ec'hwel.

goproù, pezh a oa mizoù-kenwerzhañ diouzh savboent ar renerezh. Divoz an implijidi a denne avat d'un dra donoc'h, d'un diaester kevredigezhel : roll gouzañvat al labourerion dirak divizoù o sellout ouzh durc'hadurioù ar gevredigezh.

“A-raok an ec'hwel e harze an implijidi ouzh dizeriadur o saviad, hemañ o vezañ heuliad d'ar strivoù renet da wellaat stad armerzhel an embregerezhioù. Un harzerezh dangorel ne oa ken avat, en arvar da strewiñ en ersavioù hiniennel. Divarrek e chome al labourerion da ezteurel an dislavar a zo etre araokadennoù ar gevredigezh ha gwashadur o dere.

“Tro en deus roet an ec'hwel d'un ergoreladur strollennel eus an divoz. Padal ez eo chomet an ergoreladur-se bevennet e tachenn an armerzh. E-lec'h lemmaat an dislavar kevredigezhel ez eo degouezhet gant ur c'hempennadur eus saviad armerzhel al labourerion. Koulskoude oc'h ober ec'hwel da geñver an 3J²¹ en em lakae implijidi ar G.L. en arvar da goll 300 F arc'hopr ; dre se e tiskouezent e oa ouzhpenn ur ster armerzhel gant o ec'hwel. An hontster-se avat ne voe ket ergorelaet.²²”

YBQ a rae eno danevell un darvoud o skoilhañ an askenderc'hañ armerzhel. Keit ma kante implijidi ar G.F. o arc'hadurioù er par armerzhel, e choment er c'hoari ma talc'he ar renerezh hag ar c'hweluniadoù o roll leun hag ur gemez renkadel a spire d'ober meiz war ar c'henniñv. Diwar ma vuhezant avat o divoz evel o tennañ “d'un dra donoc'h”, evel un herzel “ouzh dizeriadur o saviad”, e trevonnet ar par armerzhel ; dre emlakaat “en arvar da goll 300 F arc'hopr” e kinnigent diflipañ diouzh ar c'hoari kendivizet. Ma n'eo ket “tarzhañ ar c'hombod armerzhel²³” a raent, ac'hoel e voulc'hent ur frailh ennañ. “Ouzhpenn ur ster armerzhel [oa] gant an ec'hwel”, eme YBQ, hevelep “hontster” koulskoude ne veze ket ergorelaet gant an implijidi.

Daou vloaz goude ec'hwel Here 1974 e roe YBQ un alberz eus dedroadur speredegzh implijidi 'zo o doa emlakaet da zezrannañ o saviad,

²¹ “Bep bloaz e aoz ar G.F. [*Galleries Lafayette*] un taol-bruderezh, anvet « gwezhiad harz ar prizioù » (« *Opération frein sur les prix* ») pe c'hoazh « 3J ». [...] Ur werzh ramzel a vez graet e pep trev eus ar c'hevredad. Un arc'hopr 70 F a oa bet goulennet evit ar c'hoskor a-bezh da geñver an 3J ha, war un dro, ur c'hresk gopr 7 % adalek ar 1er here. Distaolet oa bet an daou c'houlenn gant ar renerezh. Setu perak, d'ar 1er here, ez eas dileuridi ar c'hoskor da welout ar rener, tra ma tiskrogemp diouzh al labour” (*Emsav* 98, p. 75).

²² *Emsav* 101, p. 185.

²³ *Emsav* 101, p. 186.

n'eo mui en embregerezh hepken met er gevredigezh ha kollet ar boaz da zegemer dizezvarn dezrannoù hag erlevioù ar c'hweluniadoù²⁴.

“3.2. Diazezoù an dedroadur

“a) an implijidi a gav un obererezh-ren er pleustr-stroll ; adal an derou e kemeront divizoù o kaout harp war ar pezh a reont e sell eus ar pezh a vo graet. Dezrannoñ ha dedalvezout a reont.

“b) o buhezadur eus ar reizhiad (an oberioù a sevenont bemdez war ar straed, er gêr, en embregerezh, o darempredoù gant ar gevredigezh dre lies tu evel da skouer, ar skinwel, al labour bara, an tiegezh) a dalvez da sol d'o dezrannerezh.

“c) ar gejadenn etre o striv da zebrannoñ hag o buhezadur eus ar reizhiad arveret da gevala a zient ur varregezh-krouiñ a vez diarver er c'heñverioù-kenderc'hañ a c'houzañvont er gevredigezh.

“d) dedalvezadur ar varregezh-krouiñ d'ar blegenn ma emañ an implijidi a zisoc'h war un emouiziekadur ouzh darnegezh o saviad ha war grouidigezh elfennoù a denn d'an hollelezh. An tuadur da vont en tu all da vevennoù an embregerezh empleget gant trehontadur an ersavioù hiniennel zo un azon eus an emouziekaat.

“4.1. Distaol ar savlec'h labourer

“Ar c'henlabour etre an implijidi zo kaset da benn er-maez eus ar sternioù boas. N'eo ket kreizet war ur spesadegezh eus al labourerion, eleze war un elfenn darnel eus o saviad. Un dilez eus ar c'hombodadur kevredigezhel eo an doareoù nevez eus al labour. N'eo ket bet adkemeret da skouer ar rannadur etre labour bara, tiegezh, politikerezh, goar. An tuadur da adstrollañ al labourerounit hag an dezrannerezh a daol goulou war ar rannadur don ensavadekaet etre an div elfenn-se war dachenn an armerzh hag ivez war dachenn ar politikerezh hag ar gevredigezh erfin.

“Ar c'heñverioù labour oc'h eginañ en obererezh zo devoudus evit an hollelaat. Drezo e teuer emouez ouzh ar pezh e tenn al labour bara un tamm mat larkoc'h eget d'ar c'hombod armerzhel. An unelezh saviadel o kemer lec'h unvez ar savlec'hioù armerzhel a ro tro d'an implijidi da darzhañ ar c'hombod labourer. Devoudañ a ra neuze evit an implijidi ur stroñsad e rouedad a-bezh ar c'hombodoù liesseurt a ya d'ober ar gevredigezh evito. En arvar eo lakaet ar gevredigezh en he fadelezh dre berzh ur c'henderc'hañ digembezus ganti. Egin

²⁴ SI. “Ar pleustr c'hweluniadel da-geñver ur perzhiadur e c'hweluniad C.F.D.T. *Galleries Lafayette* Naoned etre 1973 ha 1976”, displegadenn graet e **KENDAEL A-ZIVOUT AR C'HWELUNIADEREZH** aozet gant E.S.B., *Emsav* 118, Here 1976, pp. 355-370.

un istor diles eo evit al labourerion, o kemer harp war dislavaroù ar gevredigezh dre stagañ d'o donaat ha d'o zrehontañ.²⁵ ”

En ur adlenn an destenn-se savet 27 vloaz 'zo n'on ket evit chom hep soñjal er pezh a skrive Hannah ARENDT e sigur gwirioù mab den²⁶. En he levr *The Origins of Totalitarianism*²⁷, e laka war wel e voe gwirioù mab den “frouezh an imbroud denel”, gant gerioù all, frouezh d'an hontkenderc'hañ ha n'eo ket d'an natur, d'ar gevredadelezh pe da nep urzh kentveziat a zevoudoù. A dra sur, en natur, er gevredadelezh ha, lavaromp, en armerzh gant e gelc'hiadoù kenderc'hañ-beveziñ hag e genniñvoù kevala-labour e vez an dud holl engwezhiet pep hini en e zoare ; forzh pe zoare avat ma vent engwezhiet, ez eo gaouus ouzh gwirioù mab den e trofe an engwezhiadur en ur c'hombodadur. Gwellañ roll a oufe c'hoari engwezhiadurioù an den eo hini un danvez bonveziad.

Distroomp d'hon emziviz eus dibenn Eost war ar c'heñver etre padelezh ur furmadur kevredadel hag an amparidigezh en e ser eus ur saviad kenderc'hañ. Degouezhet omp da stadañ un diac'hinad. Adkemeromp skouer ar renkad pe gentoc'h, rak “renkad” zo un termen re forc'hellek hiziv, ar saviad labourer er ster a ro YBQ dezhañ pa gomz eus implijidi an embreger-zhioù. Ur furmadur kevredadel ez eus anezho abaoe ar reverzhi c'hreantel, naouadus dre ur savlec'h er c'heñverioù kenderc'hañ, peurgetket ar c'heñver kevrat-kenniñv ouzh an implijerion hag ar c'heñver kengred-leuriñ ouzh ar c'hweluniadoù. Hevelep keñverioù kenderc'hañ a ya en dro dre vezañ keñverioù askenderc'hañ-emaskenderc'hañ ha dre gantañ an implijidi en ur c'hombod labourer. YBQ a ziskouez, e ser e anloueradenn er G.L., ne c'hell nodiñ un egin a hontkenderc'hañ nemet dre darzhañ ar c'hombod labourer. Aze e splann ar c'hemm etre daou lankad ar c'henderc'hañ : unveziadek ha kevonnnet, hogen kendalc'hek eo an askenderc'hañ ; hollveziadek hag holldrevonnus, hogen arskarek eo an hontkenderc'hañ. Kemez hennezh eo ar poell : heuliañ hag eren ; kemez hemañ eo an tarz : genel ha troc'hañ — ar genel o vezañ ur mod uheloc'h eus an heuliañ pa 'z eo eilsammañ kenderc'h-adoù kent ; an troc'hañ o vezañ ur mod frouezhusoc'h eus an eren pa

²⁵ *Emsav* 118, pp. 364-365.

²⁶ Sl. KIS-755 – Gwirioù mab den hervez Hannah Arendt, La-15, pp. 134-148.

²⁷ Daveoù an oberenn-mañ a gaver e La-15, p. 134, n. 2.

c'hoarvez drezañ un tredizh, an hontkenderc'hañ o c'hervel an hontkenderc'hañ, o weañ pezh hon eus anvet hiloù istor.

An ergraf da savelañ eo hini an askenderc'hañ (an hontkenderc'hañ zo anergrafadus dre anien²⁸). Kentañ poent : pe ziazalc'h zo etre padelezhioù an hiloù istor ha padelezh ar furmadurioù o pourchas bonveziad dezho ? Pa venegen evel ar furmadurioù padekañ ar vroadelezh hag ar gravez, moarvat n'edon ket pell diouzh al lugan *Feiz ha Breizh* (en un diarsell all, anat, dre welout enno bonveziadoù ha n'eo ket araezioù da sujañ an dazont²⁹). Eil poent : en hevelep doare ma teuer a-benn da lakaat anaout gwirioù mab den evel derez izek an divezelezh, ha ne ve ket poent gourbonnañ aoz mab den evel kenderc'her kevan, as- met dreist-holl hontkenderc'her, eleze evel krouer ? YBQ en deus deskivet an androadur c'hoarvezet gant e genimplijidi a 'r G.L. pa grogjont da zisteurel ar savlec'h labourer hag ar c'hombodadur kevredigezhel o bac'he war un dro gant o implijeron hag o c'hweluniadoù en askenderc'hañ armerzhel.

Heñvel androadur e voe hini Roparz HEMON pa zistaolas an askenderc'hañ mougus ma tizerie ar vrezhonegerion e kombod o rannyezhoù rannvroel. Hogos goullo eo aet hiziv ar c'hombod-mañ diwezhañ, tec'het e hendalc'herion d'ober o annez e kombod amploc'h ha terketoc'h al *langue nationale*. Da savelañ ergraf an askenderc'hañ ne c'hell an askenderc'hañ direet dezhañ e unan nemet talvout evel gourzhskouer. Gourzhskouer eo an turmud a glever e pep korn eus Breizh, er skolioù ha betek er skolioù meur, doareet gant un den eus Kuzul meur Finistère evel "*la déferlante du tout-breton*". Eno ez eus un askenderc'hañ evit an askenderc'hañ o klask adc'hounit ar c'hombod dilezet gant an *terminal speakers*, anadenn a heklever ouzh an hontkenderc'hañ enaouet gant *Gwalarn*. Gourzhskouer na ve ket peurzidalvoud goude holl pa ro tro da spizañ un trede poent — soñjal a ran en dornadig skolaerion vrezhonek a venn prientiñ o skolidi evit un dazont rez. Ha n'eo ket ur pleg natur e tennfe frouezh an hontkenderc'hañ da sonnañ, ar

²⁸ Anergrafadus eo an hontkenderc'hañ dre ma 'z eo andienadus hag andiorzhadus... Ne c'haller ober reiz warnañ nemet dre zareuladon. War se, sl. La-14, pp. 32-33, ezrevell naousterioù an *nit*, anvad all an hontkenderc'hañ. Sl. ivez La-16, p. 87.

²⁹ Komprenet ar feizaded : dre ober ur bonveziad eus an engouestl er feiz ne zinac'han ket an arvez trehontel anezhi ; da c'houzout avat hag an trehont zo a-dal dimp, "Amgen bras" anezhañ, pe o nodiñ en hon c'hreiz e rezh an hontren...

c'hombod tarzhet da glozañ en-dro ? Ha n'emañ ket ar yezh a gentradas *Gwalarn* o riklañ en un arreata gaonac'h hag o vorc'hañ war he zro ur c'hombod nevez kenkizet gant dilerc'hioù ar c'hombod he doa tarzhet ? Ar respont a gaver dre zigeriñ an darn vuiañ eus embannadurioù brezhonek an tregont vloaz diwezhañ. An trede poent zo unan a ziougonerezh : penaos treuzkas an eskoradoù evel bonveziadoù ? Penaos askenderc'hañ — kelenn — ar yezh en ur zerc'hel war an askenderc'hañ ar stuz a lankad kentañ un hontkenderc'hañ erveziat ? E berr, evit adkemer komzoù sant Aousten : penaos desav ar vugale evel o vezañ “bet krouet evit ma ve un derou” ?